

Indië tabee?

Over dekolonisatie, herinneringen en representatie van het koloniale verleden

Remco Raben (r.raben@uva.nl)

Gepeperd verleden
Indisch Herinneringscentrum, Den Haag
25 november 2018

Geschiedenis als toernooiveld

Ik ben een witte man, verhoudingsgewijs bemiddeld en qua leeftijd middelbaar, en ik heb de kolonie niet meegemaakt. Bovendien een academicus, dus tel uit je handicaps.

Toch wil ik u iets vertellen over dekolonisatie, niet omdat ik denk het voor iedereen beter te weten, maar omdat ik net als u deel uitmaak van een samenleving die talloze sporen in zich draagt van het koloniale verleden en die ermee worstelt zich daartoe te verhouden.

Denk maar aan zulke verschillende dingen als alledaags en minder alledaags racisme, de Indische Kwestie, Zwarte Piet, onderzoek naar dekoloniatiegeweld, pamfletten die tempo doeloe omhelzen, namen van scholen en straten, de herkomst van museale collecties, slavernijroutes, standbeelden, Nederlandse hulp aan de tsunami in Palu, Librisliteratuurprijswinnaars, enzovoorts, enzovoorts. En dan hebben we nog de koloniale herinneringen die in kleinere kring van familie of gemeenschap worden doorgegeven. En we krijgen steeds meer nieuwe Nederlanders die een geschiedenis van kolonialisme met zich meenemen, of zich daarmee identificeren. Onze samenleving is doordrenkt met het koloniale verleden, al is dat niet altijd even goed zichtbaar.

Die erfenissen zijn bijna altijd omstreden. Wie zich met het koloniale verleden, en alles wat daaruit voortkwam, bezighoudt, beseft al snel dat er veel verschillende manieren zijn om naar dat verleden te kijken. Soms denk je wel eens dat er verschillende waarheden zijn, dat de waarheid niet meer bestaat. Maar dat is gevaarlijk terrein, en bovendien is het te gemakzuchtig om maar aan te nemen dat iedereen haar eigen waarheid heeft. Zo komen we er niet mee weg.

Sommige waarheden zijn immers meer waar dan andere. Zo kunt u niet beweren dat de Indonesiërs het kolonialisme wel best vonden, want dat was niet zo. Of dat de Japanners uit waren op de totale vernietiging van de Nederlanders, want ook dat was niet zo. Je kunt dus wel van alles denken en je zelfs van alles denken te herinneren, maar niet alles wat je denkt is daarmee waar.

Een tweede punt is dat de waarheid altijd ergens in het midden ligt. Ik bedoel daar zeker niet mee dat er een alles verklarend verhaal mogelijk is dat alle ervaringen verklaart en

zin geeft. Ik bedoel dat, waar het een omstreden verleden betreft, we altijd vanuit een bepaalde richting naar dat probleem kijken, als het ware van verschillende kanten van het tuinmuurtje.

Denkend over omstreden verledens, schiet me natuurlijk meteen dat vermaledijde onderzoek naar het Nederlandse geweld te binnen dat drie onderzoeksinstituten momenteel uitvoeren.

Daar is vanuit verschillende hoeken felle kritiek op uitgeoefend – waarbij de Nederlandse veteranen nog het rustigst lijken. Die veelsoortige kritiek maakt duidelijk hoezeer de geschiedbeelden gespleten zijn. Wiens perspectief komt op de voorgrond? Die van de Nederlandse soldaten? Van de Indonesische troepen? De getroffen Indonesische burgers? Of de Indische Nederlanders, die aandacht vragen, en terecht, voor de angstige maanden van extreem geweld? Hoe gaat het onderzoek om met vragen van goed en fout, kolonialisme, onderdrukking en de rechtvaardiging van geweld? Consensus lijkt onmogelijk.

Die gespletenheid geldt niet alleen voor de revolutietijd, maar ook voor andere episodes van de koloniale geschiedenis: de koloniale samenleving, de Japanse bezetting, de migratie en ontvangst in Nederland, en de postkoloniale problemen in Indonesië, zoals met de Molukken en Papua, enzovoorts enzovoorts. Het lijkt alsof we tot verdeeldheid gedoemd zijn. De geschiedenis is een toernooiveld geworden.

Maar toch kijken we naar hetzelfde: een plek en een tijd die werden gedeeld door iedereen die er rondliep. De verdeeldheid kun je dus ook zien als een kwestie van naar dat midden kijken, vanuit de verschillende posities. Of we bruin of wit zijn, eerste of derde generatie, veteraan of vrijheidsstrijder, we zien een revolutie, al zien we die allemaal anders.

Ik heb dat ooit transkolonialisme genoemd, maar dat is ook maar een woord.

De-kolonisatie

Wat heeft dit nu met dekolonisatie te maken? De organisatoren hebben gedacht dat het nuttig zou zijn een middag over de-kolonisatie te beleggen. Dus een debat te voeren over noodzaak en mogelijkheid om ons aan de verhoudingen van het kolonialisme te ontworstelen.

De vraag is: Waarom zouden we aandacht moeten besteden aan het kolonialisme als we er juist vanaf willen komen? Hebben we niet allang afscheid van de kolonie genomen? Maar wat als het je niet loslaat, en wat als we om vele redenen toch weer door de buitenwereld met de neus op dat verleden worden gedrukt? Dan moeten we er iets mee. De koloniale geschiedenis blijft als een streng conservenblikjes achter aan onze bumper hangen. Het gevolg is een oorverdovend pandemonium van koloniale conserven. Daarom moeten we ons om dekolonisatie druk maken. We moeten ons ertoe verhouden, of we willen of niet.

Er zijn nog andere redenen. Als we erkennen dat het kolonialisme verder ging dan alleen buitenlandse overheersing en dus het leven van veel mensen heeft bepaald, economisch, cultureel, qua mentaliteit, en in de herinnering, dan is dekolonisatie ook niet iets dat 'overgaat' maar iets waarmee we voortdurend of herhaaldelijk onze houding toe moeten bepalen. Het kolonialisme is dus niet zomaar een tijdperk dat we kunnen afsluiten, maar heeft een ingrijpend effect op miljoenen mensenlevens gehad.

Nu gaat het kolonialisme over heel veel dingen, maar ik pik er twee uit die volgens mij langdurige effecten hebben gehad.

In de eerste plaats fundamentele ongelijkheid, die vaak op raciale of racistische principes stoelde. Nooit zou het koloniale gezag een regiem van gelijkheid hebben toegestaan. En in de tweede plaats gaat het kolonialisme om het negeren van bepaalde tegenstemmen. Dat is een mechanisme dat nog steeds doorwerkt. De antikoloniale stem, ook in de huidige vorm, wordt steevast gedempt of gemarginaliseerd. Stilzwijgend, door deze niet de ruimte te geven of op te zoeken, of expliciet, door deze voor gevaarlijk of gek te verklaren of als identiteitspolitiek weg te zetten. Het gevolg is dat we doof of blind kunnen blijven voor bepaalde manifestaties van het kolonialisme.

Ons bewust maken van deze ankerpunten van het kolonialisme lijkt me een goed onderwerp van ons debat over de-kolonisatie, over de ontvlechting van de koloniale verhoudingen in doen en denken zoals die de laatste paar eeuwen is gegroeid.

Ooghoogte

Nu is dit geen kwestie van even de objectieve historicus uithangen. Onze discussie over de aard en de waarde van de geschiedenis wordt bemoeilijkt door de dooreenlopende niveaus waarop we naar de geschiedenis kijken: persoonlijk, historisch en moreel.

Die verschillende ooghoogtes, elk waardevol in zichzelf, schuren voortdurend – en ze worden ook voortdurend met elkaar verward. Hoe verhoudt de eigen beleving, of die van de eigen groep, met de bredere historische context? Hoe passen we onze eigen belevenissen en beleving in onze morele huishouding? Die vragen schuren en wringen en brengen een hoop verwarring.

In de eerste plaats is er een spanningsveld tussen persoonlijke herinnering en de meer algemene historische context. Op allerlei momenten zien we de verwarring tussen deze twee. Zo wordt vaak de eigen ervaring ingezet om de grotere geschiedenis te verklaren. Zoals in: ik heb een mooie jeugd in de kolonie gehad, dus het kolonialisme was ook goed. Zoiets heet een non-sequitur – het een volgt niet uit het ander en is dus een drogredenering. De eigen ervaring, die niet te ontkennen is, legt een claim op de hele geschiedenis. En leidt vaak tot historische onzin.

Een tweede vorm van schuren is die tussen de geschiedverhalen en onze morele oordelen. Over waardeoordelen wordt vaak heel spastisch gedaan, alsof de geschiedenis losstaat van de moraal. Een feit is dat wie de geschiedenis ingaat, in twee tijden leeft. Zij of hij probeert kaas te maken van gebeurtenissen in het verleden. Maar doet dat altijd en onontkoombaar vanuit een hedendaags besef. Dat leidt tot gekke spanningen, want hoe

kunnen we tegelijk de geschiedenis kennen en zin geven? Wat te doen met het eigen verleden als dat niet helemaal meer past in onze huidige waarden? In dit verband is het trouwens wel goed om op te merken dat het argument dat er vroeger andere waarden golden – en dat slavernij of kolonialisme bijvoorbeeld geaccepteerd waren – meestal mank gaat. De stemmen van de meest betrokkenen (tot slaaf gemaakten, koloniale onderdanen) worden daarbij voor het gemak genegeerd.

Hoe dan ook, we opereren dus voortdurend op verschillende golflengtes, wat tot allerlei tegenstrijdige of althans paradoxale toestanden kan leiden.

Confrontatie

Een schitterende illustratie van de dubbele moraal van de postkoloniale herinnering geeft Aya Zikken, die tegen haar biograaf Kees Ruys meldde: 'Natuurlijk was het een schandaal, Nederlands-Indië, maar ik zou liegen als ik zei dat ik niet blij ben dat we dat onrecht hebben begaan. Het heeft me een schitterende jeugd bezorgd.' Het is een openhartig inzicht, maar ook wat onbevredigend. Want dat haar jeugd onmiskenbaar schitterend was geweest, zal niemand haar willen en kunnen ontzeggen. Maar waarom werd die jeugd in haar werk dan wel uitgelicht, en het schandaal niet?

Zikkens proza past in een lange literaire traditie van koloniale rozengeur die mogelijk was gemaakt door de koloniale verhoudingen, en die dus een duidelijke politieke dimensie heeft. Bedenk dat slechts een minderheid in de kolonie zich de luxe kon permitteren om een dubbele maatstaf aan te houden, de signalen van onvrede en mishandeling te negeren, en zich in hun expat-cocon een genoeglijk leven kon verschaffen.

Ik gebruikte het citaat van Zikken recent al eens, in een lezing over de dekolonisatie in de Nederlandse literatuur. De vraag was toen of die politieke dekolonisatie nu sporen in de literatuur van de jaren '50 had achtergelaten. Het antwoord was: ja en nee. Ja, omdat mensen op een andere manier tegen Indië aankeken, omdat het immers een land van ooit was geworden. Nee, omdat er, op een enkele uitzondering na, geen echte rekenschap werd gegeven van wat er in de koloniale tijd was gebeurd en waarom het was misgegaan. Voor een dergelijke rekenschap was een confrontatie nodig met de mensen die het kolonialisme op een heel andere manier hadden ervaren – bijvoorbeeld de gekoloniseerden – en die was er niet.

Confrontatie, het is een hard woord, maar zonder confrontatie geen inzicht. In de jaren vijftig was de confrontatie met het Indonesische geluid grotendeels afwezig, en dat is eigenlijk nog steeds zo. Bedenkt u dat we in Nederland wel een grote Indonesische gemeenschap hebben, maar dat die zich nauwelijks in het publieke debat waagt. Dat verschilt sterk van andere migrantengemeenschappen, die juist veel mondiger zijn geworden en Nederland op de naleving van zijn trotse waarden als democratie en gelijkheid wijzen.

De wereld verandert en de Nederlandse samenleving verandert. Veel acuter dan voorheen worden problemen in termen van koloniale doorwerking gedefinieerd. Dat dwingt ons tot reflectie op onze koloniale wortels en onze omgang met de veranderende

wereld. Het is ook om die reden noodzakelijk om over het koloniale verleden te spreken en ons ertoe te verhouden.

Keren we terug bij de dekolonisatie, waar het de organisatoren om te doen is.

Wat is dekolonisatie dan? In de eerste plaats een proces van rekenschap geven van wat de kolonie was en op welke manier onze biografie, individueel of meer collectief, zich tot die kolonie verhoudt – de kolonie die gebaseerd was op mechanismen van fundamentele ongelijkheid en verstomming. Dat rekenschap geven is trouwens iets anders dan schuld bekennen, al kan dat ook.

Het dekoloniseren is, en dat is een tweede vorm, ook een stem geven aan degenen die altijd zijn verstomd of genegeerd in de dominante verhalen. Zoals de slachtoffers van koloniaal geweld, de Indonesische intellectuelen die Nederlanders erop wezen een dubbele moraal te hanteren, namelijk die van gelijkgerechtigdheid en democratie thuis en die van onderdrukking en monddood maken in de kolonie.

Dekoloniseren, ten slotte, is een confrontatie met de waarden die we allemaal zeggen te onderschrijven. Dat is natuurlijk iets wat mettertijd verschuift, en dat is dan ook precies wat er momenteel gaande is. We zijn ons veel bewuster geworden van de intrinsieke ongelijkheden die door het kolonialisme zijn gevormd en die nog steeds doorwerken.

Smeltend ijs

Laat me de zaken nog eens op een rij zetten. Ik heb gezegd dat we in verwarring raken doordat we op verschillende niveaus met het verleden bezig zijn, ruwweg de herinnering, de geschiedenis en de moraal, en dat die soms tegenstrijdig zijn. En ik heb gezegd dat we, als we ons tot de wereld willen blijven verhouden, moeten nadenken over de verschillende perspectieven, de verzwegen verhalen, en tot de waarden waarvan het westen meent dat het de bedenker is. Ik noemde dat voor het gemak maar even dekoloniseren.

Het fascinerende is dat er wel degelijk mogelijkheden zijn om over onze schaduw heen te stappen. Misschien is juist de jongere generatie daartoe in staat. Ik zie in recente publicaties althans allerlei pogingen van de soms tweede, maar veelal derde generatie om niet alleen het familieverhaal te vertellen, maar deze ook een duiding te geven in het licht van de bredere geschiedenis van het kolonialisme.

Ik denk bijvoorbeeld aan het befaamde boek *Thuis gelooft niemand mij* van Maarten Hidskes, die onderzocht wat zijn vader als man van het Depot Speciale Troepen op Sulawesi had uitgevreten, een mengeling van persoonlijk verhaal, de bredere geschiedenis, en de confrontatie met de waarden van toen en nu. Of neem de zoektocht van Lara Nuberg, die haar familieverleden plaatst in de bredere context van de koloniale geschiedenis en zich tevens probeert te verhouden tot de bredere postkoloniale discussies die als een sleep conservenblikjes achter ons aan kletteren.

Het zijn voorbeelden van een creatieve omgang met de verschillende ooghoogtes van de herinnering, en met een duidelijk oog voor de meervoudige perspectieven op deze geschiedenis.

Ik sluit af. En als u dan zegt: dit was wel een erg abstract wittemannenverhaal, dan heeft u gelijk. Maar dat maakt het nog niet helemaal zonder belang. Misschien had u wel verwacht dat hier de postkoloniale gesel over uw ruggen werd gelegd, of dat u even kon baden in de warmte van het vroegere Indië. Het is geen van beide geworden. Het enige dat ik u en mezelf meegeef is dat we onszelf moeten confronteren met de gezichtspunten van anderen, omdat onze eigen ijsschots een eenzame plek is en gedoemd is tot een dolend en smeltend voortdobberen.

Dat vergt ook een bereidheid om een zekere afstand te nemen van al te zoete beelden van de kolonie die u misschien een onvergetelijke jeugd heeft bezorgd. Die beelden zijn niet alleen een persoonlijke werkelijkheid – wie zal iemand een goede herinnering kunnen of willen ontzeggen – maar ze zijn net zo goed uitermate politiek.

-0-0-0-